

RAZI BRAHIMI

8SH.09

1382

**DUKE
NDJEKUR
PROCESIN
LETRAR**

**Artikuj
dhe shënime
kritike**

85H.09

B 82

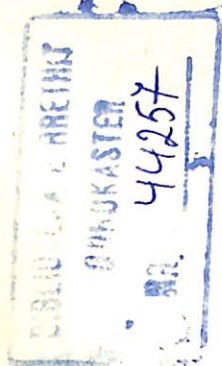
RAZI BRAHIMI

Duke
ndjekur
procesin
letrar

ARTIKUJ
DHE SHËNIME
KRITIKE



SHTËPIA BOTUESE
«NAIM FRASHËRI»



E REJA NË JETË KËRKON CILËSI TË LARTË NË ART

Në kohën e sotme, kur Shqipëria ka hyrë vendosmërisht dhe e mirëpërgatitur në periudhën e ndërtimit të plotë të socializmit, mbështetur tërësisht në forcat e veta, dhe përballon me sukses bllokadën imperialisto-revizioniste, kërkohet mobilizim më i plotë i potencialit material e shpirtëror të mbarë popullit për realizimin e programit madhështor të përpunuar nga Partia.

Përparime të shumta janë arritur e po arrihen në industrializimin socialist, në intensifikimin e modernizimin e bujqësisë, në revolucionin ideologjik e kulturor e në atë tekniko-shkencor. Ndryshime me rëndësi kanë ndodhur në konsolidimin e marrëdhënieve socialiste në prodhim e në jetën shoqërore, në lartësimin e mëtejshëm të ndërgjegjes revolucionare të punonjësve, në demokratizimin e jetës familjare, kultivimin e sjelljeve dhe të shijeve të përparuara. Këto janë mbështetje e fortë e unitetit të popullit rreth Partisë, e koherencës së kombit dhe e mbrojtjes së psikologjisë shoqërore socialiste.

Detyrë e letërsisë dhe e arteve është që t'i pasqyrojnë me vërtetësi e patos revolucionar këto shndërime në vijimësi, të zbulojnë rrënjët e fitoreve të arri-

tura përmes luftës së klasave, kapërcimit të pengesave e vështirësive, punës së Partisë për të rrënjësuar te njerëzit tanë bindje të qëndrueshme mbi epërsinë e rendit socialist e drejtësinë e rrugës së ndjekur. Ato, si kurdoherë, duke ndjekur hap pas hapi shndërrimet që ndodhin në jetën e popullit, do të jenë në gjendje të rrokin me mprehtësi format e reja dhe shfaqjet më tipike të luftës së klasave, të përforcojnë frymën militante dhe funksionin që kanë si mjete të fuqishme të edukimit komunist, do të revolucionarizohen më tej e do të pësojnë ndryshime cilësore më të dukshme.

Jeta ecën përpara, rritet niveli kulturor i masave, shtohen kërkesat materiale e shpirtërore të tyre, përpunohen shijet estetike e artistike, ndaj dhe letërsia e artet transformohen së toku me tërë fushat e jetës, ecin kurdoherë krah për krah me revolucionin, me popullin, synojnë të kapërcejnë caqet e arritura. Madje sa më përpara ecet në rrugën e socializmit, sa më i lartë të jetë niveli kulturor i popullit e sa më të dukshme arritjet e letërsisë e arteve, aq më e madhe bëhet përgjegjësia e shkrimtarëve dhe artistëve, aq më e vështirë detyra e krijuesve, aq më shumë mund e djerse, kulturë e mjeshtëri kërkohet për të realizuar vepra me vlerë.

Tanimë që letërsia dhe artet tona kanë arritur kaq shumë suksese, sa zëri e fjala u dëgjohet me admirim të madh si brenda ashtu dhe jashtë atdheut, tani pikërisht rritet edhe më tepër përgjegjësia e tyre ndaj çështjes së socializmit e komunizmit. Në këto kushte detyrat revolucionare që shtron Partia para krijimtarisë letraro-artistike janë të mëdha, ndoshta shumë më të mëdha se ç'mund të pandehen. Realizimi i tyre kërkon që socializmi dhe mendimi proletar marksist-leninist të ndihen dhe të përshkojnë fund e krye çdo libër, çdo pikturë, çdo varg, çdo notë muzikore, çdo kënd e qelizë të veprës artistike... (E. Hoxha, «Mbi letërsinë dhe artin», f. 315).

Pasqyrimi realist i jetës, zotërimi i mendimit të ri

socialist dhe përsosmëria e trajtimit artistik të temave, subjekteve, heronjve dhe ideve kanë qenë e mbeten tri kërkesa të pandashme, tri vlera që janë çmuar veçanërisht në krijimtarinë e shkrimtarëve, piktorëve, kompozitorëve e artistëve të tjerë, tri përbërës në unitet të plotë midis tyre.

Në librin e përshtypjeve të ekspozitës kombëtare të arteve figurative më 1964, shoku Enver Hoxha, ndër të tjera, shkruante: «Më gëzon lidhja që artistët mbajnë me jetën dhe luftën heroike të popullit tonë (..) Më gëzon gjithashtu fakti që në këto vepra dominon mendimi i ri socialist, optimizmi revolucionar i Partisë sonë (..). Më gëzuan edhe sukseset që kanë arritur piktorët, skulptorët, grafistët etj. në mjeshtërinë artistike». (Po aty, f. 197).

Këto përfundime të nxjerra nga vetë zhvillimi i letërsisë e i arteve tona, i përmendim sepse ndodh ndonjëherë që problemet e njohjes e të pasqyrimit me vërtetësi të realitetit, forcimit të militantizmit e të mjeshtërisë artistike, megjithëse pranëvihen si kërkesa diktuar prej shtetit të sotëm e zhvillimit perspektiv, prapëseprapë trajtohen si çështje më vete, që lidhen po nuk shkrihen plotësisht me njëra-tjetrën. Ndonjëherë pandehet sikur realiteti njihet e pasqyrohet me vërtetësi se në vepra zotëron fryma e shëndoshë militante socialiste, por vetëm se mungon ose nuk është në nivelin e duhur mjeshtëria artistike, e cila zakonisht identifikohet me kërkesën për ngritjen çilësore të krijimtarisë letrare artistike. Ndodh që dhe dukuri të kësaj natyre ka, sidomos në veprimtarinë e të rinjve pa përvojë ose në ndonjë gjini a zhanër me traditë të paktë. Por, në kësi rastesh, lexuesit e artdashësit tanë dinë të vlerësojnë e të kuptojnë ku ka jetë, patos krijues e zbulime të vërteta të anëve poetike të realitetit dhe ku përdoren marifete stilistike për të mbuluar mungesën e njohjes, cektësinë e mendimit e të frymëzimit.

Nuk mund të bëhet fjalë për cilësi të krijimtarisë

kur një autor, goftë shkrimtar, piktor, kompozitor a regjisor, e njih përciptas realitetin dhe vihet të krijojë pa pasur një përfytyrim të plotë për temën që do të trajtojë, për mjedisin historik e shoqëror në të cilin vendosen ngjarjet, për qenien shoqërore, botëkuptimin, psikologjinë e aspiratat e personazheve për të cilat do të flasë në vepër. Artisti i vërtetë nuk i hyn punës pa pasur një motiv të rëndësishëm revolucionar që ta shtyjë të krijojë, duke e konsideruar veprën arenë lufte në emër idealesh të mëdha e interesash të përgjithshme.

Njohja e thellë, e gjithanshme dhe në imtësi e realitetit është kushti i parë i domosdoshëm pa të cilin nuk mund të krijohen vlera të vërteta dhe as të diskutohet për rritjen e cilësisë. Në realitetin e kohës shkrimtarët e artistët seriozë kanë gjetur kurdoherë materialin e domosdoshëm për veprat e tyre. Pa këtë material dhe pa lidhje të çiltra e të forta me jetën, me popullin, nuk mund të ketë frymëzim dhe, kur mungon frymëzimi, topitet fantazia e nuk vlen asnjë lloj mjeshtrie. Veprat më të mira të letërsisë e arteve të realizmit socialist (si ato që tanimë kanë hyrë në traditë, dhe krijime të kohëve të fundit) e kanë marrë shtysën dhe mesazhin që sjellin nga realiteti ynë, nga mbresat që u kanë lënë ngjarje, mjedise e heronj të gjallë; mendimet e ndjenjat që u kanë lindur duke u zhytur me pasion në jetën e popullit; shqetësimet që kanë pasur nga dukuri që bien ndesh me realitetin e aspiratat socialiste. Për këtë, ndër botimet e fundit meriton vëmendje sidomos përmbledhja poetike «Udhëtoj i menduar» e Dritëro Agollit. Në vjershat e përfshira në këtë përmbledhje, si përgjithësisht në krijimtarinë e këtij autori, sillen mbresa të freskëta nga realiteti bashkëkohor, trajtohen motive të reja ose ritrajtohen motive të njohura në frymën e kohës. Autori, nisur nga vrojtime e përjetime vetjake, i bën të prekshme e më ndikuese ndjenjat e mendimet e shprehura, i nxit lexuesit të mendojnë vetë, të përfshihen në shtjellën e

problemeve, të angazhohen në punë e luftë në emër idealesh të larta.

Lidhjet me realitetin dhe hetimi i vëmendshëm e i pasionuar i dukurive e shfaqjeve të tij kanë ndikuar për mirë dhe në përtëritjen e pasurimin e mjeteve shprehëse e të mundësive pasqyruese të poezisë lirike. Shenjë premtuese në këtë drejtim është se edhe disa poetë të rinj ndjekin të njëjtën rrugë krijuese, ndryshe nga disa të tjerë, të cilët, megjithëse kanë ide dhe nuk janë pa kulturë e pa talent, u japin më tepër rëndësi ideve abstrakte në forma të poetizuara, se sa zbulimit të poezisë së jetës, mishërimit artistik të saj dhe qëndrimit ideomocional popullor ndaj dukurive reale.

Vjetët e fundit përpjekje të frytshme për afrim më të dukshëm me realitetin bashkëkohor janë bërë edhe prej prozatorëve, kineastëve, deri diku dhe prej dramaturgëve. Në një rrokje të gjerë të kuadrit të luftës së klasave e me konceptim më të thelluar, shkrimtarët kanë rrahur dukuri të reja, një gamë kontradiktash jo-antagoniste në veprimtarinë prodhuese, jetën familjare e në ndërgjegjen e njerëzve. Ata kanë prirje për t'i afruar sa më tepër përfytyrimet artistike me aktualitetin në zhvillim, t'i japin përgjigje pyetjes se ç'do të thotë të jetosh kohën e të mbash qëndrim veprues ndaj saj, të parashtrajnë probleme serioze që meritojnë vëmendje e kërkojnë zgjidhje, të tregojnë se dhe në periudhën që jetojmë lufta e klasave është motori i shoqërisë, «ajo të mban gjallë, të jep forca, të jep kurajë, të jep fitoren». (E. Hoxha, Përshëndetje me rastin e 40-vjetorit të Çlirimit të Shqipërisë, f. 25).

Në romanin «Të jetosh kohën» i Nasi Lerës, si dhe në vepra shkrimtarësh të tjerë që e kanë nisur veprimtarinë letrare pas viteve '60, në një konceptim e parashtrim lirik me ngrohtësi e çiltërsi, paraqitet bota e pastër shpirtërore e brezave të rinj të luftëtarëve për socializëm, të formuar që në fëmijëri nën ndikimin e një realiteti në zhvillim revolucionar. Autori ka arritur

të dëshmojë natyrshëm si formohen karakteri e fizionomia morale politike e njerëzve të rinj. Ata, vërsnikë të socializmit, kanë përthithur musht revolucionin, kanë futur në lojërat fëmijërore përthyerje të shqetësimeve të kohës, janë mësuar të mendojnë e të gjykojnë, qoftë dhe me naivitet, për fatet e vendit e për gjithçka që ndodh në botë. Ky brez dhe brezat e rinj që po vijnë, rreh të rrëfejë autori i romanit, hyjnë në jetë pa bujë bëmash të jashtëzakonta, fitojnë bindje e vetëdije të qëndrueshme, siguri në vetvete. Ata me guximin për t'iu kundërvënë shfaqjeve antisocialiste dhe amullisë së disa njerëzve të zhytur në rehati mikroborgjeze, priren nga dëshira për të bërë diçka të dobishme në vazhdim të arritjeve të mëpashme.

Thujse i këtij plani është dhe romani «Shtëpia» i Agim Cergës, veçse këtu kritika ndaj psikologjisë e mendësisë mikroborgjeze është parë e pasqyruar më së brendshmi, përmes paraqitjes së atij mjedisi tipik që s'mund të përballojë dot presionin revolucionarizues në rritje të jetës së sotme shoqërore. Shkrimtari ka synuar të pasqyrojë procesin bashkëkohor të ndryshimeve pozitive në ndërgjegjen e në qëndrimet e njerëzve, si në marrëdhëniet familjare e ndaj dukurish morale, edhe ndaj detyrimeve shoqërore.

Përmes heroit të romanit është arritur të përçohet artistikisht si përthihen në veprimtarinë shoqërore predispozitat e qëndrimet intime dhe se si në jetën familjare njerëzit, duke qenë të shpenguar, shfaqin dukshëm fizionominë, botëvështrimin e natyrën e tyre të vërtetë. Revolucionarët e vërtetë, rreh të provojë shkrimtari, s'mund të jenë njerëz me dy qëndrime. Ai nënvizon se sot duhet synuar për afrim më të madh të veprimtarisë shoqërore me jetën familjare, për shmangnien e shpërpjesëtimeve që ende vihen re në këtë fushë.

Është karakteristikë për letërsinë e artet, sikurse për jetën tonë, që fitore, d.m.th. zgjidhje tipike, të konsiderohet jo thjesht manifestimi i cilësive e i virtyteve

të heroit, aq më pak plotësimi i ndonjë aspirate vetjake. Zgjidhje tipike është shndërrimi i gjendjes në përputhje me interesat e shoqërisë, idealit që udhëheq heronjtë e veprave. Në këtë vështrim, tema e zgjedhur nga Agim Cerga jepte dorë për shtrirje më në gjerësi dhe ndjekje më ballore të problematikës shoqërore, shpërfaqje më të plotë të karaktereve dhe pasqyrimin e konflikteve në dinamikën e zberthimit e të zgjidhjes, të cilat nuk kanë të bëjnë ngushtësisht e në çdo imtësi me heroin e me përjetimet e tij.

Shtrirje më në gjerësi i ka dhënë tablosë së jetës së sotme Vito Koçi në romanin «Bashkëkohësit». Autori në këtë vepër, sikurse shkrimtarë si Dh. Xhuvani etj., rreh të pasqyrojë jetën lidhur me proceset e industrializimit socialist e të revolucionit tekniko-shkencor, duke përqendruar vëmendjen në efektet që kanë këto në revolucionarizimin e marrëdhënieve në mes të njerëzve, brenda e jashtë mjediseve të punës.

Çdo përpjekje e çdo arritje në këtë rrafsh tematik është me vlerë sepse vëmendjen e shkrimtarëve duhet ta tërheqin dhe më tepër mjediset industriale, veprimtaria dhe jeta e punëtorëve të industrisë, e teknikëve dhe e inxhinierëve, sukseset e perspektivat e revolucionit tekniko-shkencor si pjesë e revolucionit socialist.

Vito Koçi, ndonëse duke anuar nga çështje etike e të lidhjeve intime në mes personazheve, ka meritën se sjell material e mbresa nga jeta dhe psikologjia e kategorive të ndryshme shoqërore. Ai ka synuar të provojë se njerëzit e lidhur drejtpërdrejt me prodhimin bëhen edhe vetë më revolucionarë, kur qëllimet që ndjekin dalin jashtë caqeve të interesave vetjake e plotësimit të dëshirave egoiste. Në figurën e Gjergj Trinës autori ka bërë përpjekje ta shpallë një njeri të tillë hero, duke ia kundërvënë një tipi si Emil Dani, të konceptuar si mishërim të paaftësisë, madhështisë së shtirur, ligësisë e shumë ceneve të tjera. Kjo kundërvënie dy karakteresh të ndryshme të së njëjtës

kategori shoqërore, si në romanin «Bashkëkohësit» dhe në vepra të tjera me temë të përafërt, jep shkas për tensionim të situatave dhe për theksim të konfliktit në rrafsh etik e psikologjik, por ngushton trollin shoqëror të kontradiktës. Prandaj, si paraqitja e rrethanave shoqërore, dhe rruga që marrin problemet e shtruara për zgjidhje, i nënshtrohen ca si tepër cilësive individuale të personazheve, ndaj nuk e kalojnë rëndësinë e një rasti, trajtuar në mënyrë deri diku skematike.

Ende vihet re njohja e sipërfaqshme e problemeve reale të revolucionit tekniko-shkencor, e vështirësive ndaj të cilave luftohet dhe e punës krijuese për arritjen e objektivave në këtë front. Si këtu dhe në romanin «Bota ime» i Dh. Xhuvanit e në ndonjë vepër tjetër, çështja përmblihet në zbulimin e një formule teknologjike, në stampimin e ndonjë detali teknik apo në rikonstruktimin e një uzine me forcat e veta. Mbi këtë bazë lind skema kompozicionale: një inxhinier i ri merr përsipër realizimin e detyrës, një tjetër i kundërvihet me skepticizëm ose thjesht me ambicie. Por meqë punëtorët mbajnë anën e të parit, i dyti tërhiqet me turp, në mos po orvatet dinakërisht të fitojë të drejta bashkautorësie. Në këtë kuadër marrëdhëniet intime humbasin sadokudo mëvetësinë, shihen thjesht në raport me qëndrimin ndaj përpjekjeve, sukseseve e shqetësimeve që kanë personazhet në punë. Ca më ndryshe i ka trajtuar probleme të kësaj natyre Skënder Drini në romanin «Kirurgët», në të cilin vërtet ka mbingarkim me njohuri eruditive profesionale, por, sidoqoftë, ndihet njohja që ka autori për fushën që pasqyron.

Gjatë këtyre dhjetë vjetëve të fundit nuk po trajtohen në masën e duhur problemet e jetës së fshatit, që është një prej trevave më vendimtare të revolucionit socialist, përparimit e zgjerimit të marrëdhënieve shoqërore, intensifikimit e modernizimit të prodhimit, shndërrimeve në qëndrimet ndaj punës e pronës së përbashkët. Me përjashtim të ndonjë romani me interes,